

İ.Ü. İktisat Fakültesi
Maliye Araştırma Merkezi Konferansları
Prof. M.Orhan Dikmen'e Armağan

KLÜP VE KLÜP MALLARI TEORİSİ

Yrd.Doç.Dr. Turan YAY

"...there is scarcely any economic principle which can not be aptly illustrated by a discussion of the shifting of the effects of some tax... (A.MARSHALL, Principles of Economics, s. 413).

Tam yüzyıl önce, 1890'da, Alfred Marshall'ın neoklasik İktisat Teorisinin vergilerin yansımalarına uygulanabilirliğine ilişkin söylediklerini, günümüz de, 1990'da, klüp ve klüp malları için de çok rahatlıkla söyleyebiliriz: Neoklasik teorinin neredeyse tüm teknik ve analizlerinin uygulandığı ilginç alanlardan biri de klüp (ler) ve klüp malları konusudur.

İngilizce kamu ekonomisi yazınında ikiyüzün üzerinde kitap ya da makale yazılmış olsa da, geniş bir kamusal mallar demetinde (yüzme ya da tenis klüpleri, çeşitli iktisadi/sosyal birlik ya da dernekler, ulusal ya da şehir parkları, gezinti/mesire yerleri, karayolu, köprü, elektrik, su, telefon/haberleşme hizmetleri) etkin kaynak dağılımının incelenmesine teorik temel sağlayan klüp teorisine, türkçe iktisat/maliye yazınımızda neredeyse hiç yer verilmemiştir⁽¹⁾. Bizim bu çalışmadaki amacımız, klüp mallarının, kamu malları içindeki yerini, temel niteliklerini ve optimalite/etkinlik koşullarını belirlemekten ibaret olacak.

I. KAMUSAL MALLAR, ve KLÜP MALLARI

Bilindiği gibi, iktisat/maliye literatüründe kamu mallarına olan ilgi A.Smith'e kadar uzanırsa da, Samuelson'un 1954 ve 1955 yıllarında yayınlanan makalelerine kadar, neoklasik teorinin (mikro analiz ve refah iktisadı bütünü) kurumsal çerçevesi, tüm malların bireysel olarak tüketildiği bir özel mülkiyet düzeni ile sınırlıydı. Samuelson'un söz konusu makaleleriyle birlikte, formel/neoklasik iktisat teorisinin çerçevesi, ortak (ya da toplu) tüketilen malları ya da ortak sahiplik/ortak tüketim anlaşmalarını da içerecek şekilde genişletilmiştir⁽²⁾. Ne var ki, iktisadi malların, bir yanda kişiler arasında bölünebilen ve piyasa tarafından etkin bir şekilde dağıtılan salt özel malları, diğer yanda, faydalarının bölünememesi (tüketimde rekabetin olmaması) ve kişilerin dışarıda tutulmaması nitelikleriyle tanımlanan salt kamu malları şeklinde sınıflanması da yeterli bulunmamıştır. Kapitalist piyasa ekonomisinin salt özel mallarla da (dışsalıklar ve yayılma-spillover-etkileri), salt kamu malları ile de (uç şartların çok az maldaki bulunması) nitelendirilemeyeceği; aksine, "karma mallar" (yarı kamusal mallar) (impure public goods)la nitelendirilebileceği görüşü yaygınlık kazanmıştır⁽³⁾.

İktisadi malların özel mal, kamusal mal ve yarı kamusal mal şeklinde sınıflanması pedagojik açıdan yararlı ise de, bazı durumlarda, gerek iktisatçıların sınıflamada kullandıkları kısıtlar, gerekse teknolojik gelişmeler nedeniyle malların kesin bir sınıflaması yapılamamakta, belirsizlik ya da karışıklıklara neden olmaktadır⁽⁴⁾.

(*) Yrd.Doç.Dr., Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü.

(1) Bilebildiğimiz kadarı ile klüp malları hakkında tek istisna ŞENER (1984:53), BULUTOĞLU (1977:144) de ise yalnızca dipnotta mali klüp kavramı kullanılmaktadır.

(2) Kamu mallarının ve kamu ekonomisinin tarihsel gelişimi için Bkz. BUCHANAN (1975).

(3) BUCHANAN (1965:2); MUSGRAVE-MUSGRAVE (1976:56); BROWN-JACKSON (1980:30).

(4) HEAD-SHOUP (1969). Kamu mallarının sınıflanması için Bkz. SÖNMEZ (1987), ŞENER (1984), AKALIN (1981). Televizyon yayını önceleri salt-kamu malı iken, klüp malı niteliğine dönüşmüştür diyebiliriz.

İşte, bu çalışmamızın konusunu oluşturan klüp mallarının iktisadi mallar sınıflamasındaki yeri de iktisatçıdan iktisatçıya değişmektedir: Klüp malları denildiğinde akla gelen ilk iktisatçı olan J.M.Buchanan'a göre, Klüp malları, tüketiminde genellik/kamuluk (publicness) niteliği bulunan ve tüketimini paylaşan optimal kişi sayısının birden fazla fakat sonsuzdan az olduğu mal ve hizmetlerdir. Klüp teorisinin temel sorusu, bu hizmetin tüketimini ve maliyetini paylaşma sözleşme sayısının (paylaşan kişi sayısının) saptanmasıdır. Ancak bu optimalite şartları saptandıktan sonradır ki, bir malın hangi sınıfa gireceği saptanabilir. Ortak tüketilen hizmetten yararlananların sayısı arttıkça o hizmetin (malın) büyük ölçüde kamu malı, azaldıkça da özel mal sayılabileceğini söyler⁽⁵⁾. Musgrave'ler, özellikle yerel kamusal mallar ve tıkanma olgusunu, karma malların özel bir hali olarak tanımlarken,⁽⁶⁾ B. Ellickson, kamu malları teorisinin dışlama (dışarda bırakma) ve sıkışma olgularını içerecek şekilde tanımlanmasından/genişletilmesinden yanadır⁽⁷⁾. Türk maliyecisi O.Şener klüp mallarını yarı-özel mal olarak tanımlarken, R.Comes ve T.Sand-ler Salt-olmayan kamu malı olarak adlandırılmaktadır⁽⁸⁾.

II. KLÜP (MALLARI) TEORİSİNİN TARİHÇESİ ve TEMEL NİTELİKLERİ

İktisadi mallar yelpazesinin iki ucu arasında yer alan, Klüplerin ürettiği mal ya da hizmetlerin belirgin özelliklerini saptamak, onları kamu malları ile olan ilişkisi açısından yararlı olacaktır. Ancak buna geçmeden önce klüp ve klüp malları teorisinin kısa bir tarihçesi üzerinde duralım⁽⁹⁾.

II. 1. Tarihçe: İktisatçıların dikkatini klüp ve klüp mallarına çeken iktisatçı Buchanan olsa da, bu konunun tarihsel kökeni, tıkalı otoyolların ücretlendirilmesi ile ilgili A.C. Pigou (1920) ve F.Knight'ın (1924) tartışmalarına kadar uzatılır⁽¹⁰⁾. Oto-yollardan yararlanmanın ücrete bağlanması, yoldan yararlananları sınırlandıracağından, dolayısıyla tıkalı yolun "üye hacmi"ni belirleyeceğinden, aslında her iki iktisatçı da, bir klüp sorunsalı ile uğraşmışlardır.

Klüp teorisinin geliştirilmesinde öncülük yapan özellikle dört çalışmadan söz edebiliriz. İlki, C.Tiebout'un "ayağı ile oy kullanma" hipotezi olarak adlandırdığı, kişilerin gönüllü yer değiştirme ve/veya yerleşme (üye olma) kararları ile yerel yönetimlerin yetki alanlarının belirlenebileceğini göstermeye çalıştığı klüp modelidir. Bu modelde her yerel kamu yetki kuruluşunda (Jurisdiction) paylaşılan yerel kamu malı miktarı sabit ve birbirinden farklıdır. Buna göre, maliyetsiz hareket etme ve tam bilgi varsayımları altında, tüketiciler, zevklerine göre farklı yetki kurumları arasında dağılacaklardır. Nihai olarak,

(5) BUCHANAN (1966:58).

(6) MUSGRAVE-MUSGRAVE (1976:58).

(7) ELLICKSON (1973:417).

(8) ŞENER (1977:54), CORNES-SANDLER (1987:7).

(9) Bu bölümün yazılmasında büyük ölçüde SANDLER-TSCHIRHART (1980) ve CORNES-SANDLER (1987)'den yararlandık.

(10) A.C.PIGOU (1920): *The Economics of Welfare*, F.H. KNIGHT (1924): "Some Fallacies in the Interpretation of Social Cost-", *Quarterly Journal of Economics*, 38.

yetki kurumları ile bireylerin kararlarının uyduğu ve her yetki kurumunda minimum ortalama maliyetin sağlanabildiği bir optimum dağılıma ulaşılabilecektir. Tiebout, bu şekilde ademi-merkeziyetçi karar mekanizması ile yerel kamu malları için Pareto-Optimalitesine varılabileceğini gösterdi ki, bu model⁽¹¹⁾, homojen ya da farklı nitelikli nüfusun, herbirinin homojen üyelere bölünmesi/dağılımı sorunu ile yakından ilişkilidir.

İkinci olarak J. Wiseman (1957), elektrik, su gibi kamu mallarının (public utilities), bir özel mal gibi, maliyetlerinin kullananlar arasında bölüşümü sorununu (ki bu bir klüp ilkesidir) inceledi⁽¹²⁾: Bu kamu mallarında tüketicilerin sayısı arttıkça ölçek ekonomileri nedeniyle birim maliyet düşecektir. O halde çok sayıda kişi bir maliyet paylaşma sözleşmesi ile bir birlik oluşturduğunda, kamu malının üretiminde ölçek ekonomilerinden yararlanılacak ve birim hizmet daha düşük maliyetle (giderle) karşılanacaktır. Wiseman bu birlikleri klüp olarak adlandırır.

M. Olson (1965) da⁽¹³⁾, ölçek ekonomilerinden yararlanmak ve kamu mallarını paylaşmak için klüplerin oluşturulabileceğini ve klüplerin kapsayıcı klüpler (inclusive clups) ve dışlayıcı klüpler (exclusive clups) diye ikiye ayrılabilirliğini öne sürmüştür. Kapsayıcı klüpler, salt-kamu mallarını paylaşırken üye hacminde bir sınırlamaya gitmezler. Dışlayıcı klüpler ise, yarı-kamusal (impure) malları paylaşırlar ve tıkanma olgusu nedeniyle üye hacminin sınırlanmasına giderler.

J. Buchanan (1965) da⁽¹³⁾, ölçek ekonomilerinden yararlanmak ve kamu mallarını paylaşmak için klüplerin oluşturulabileceğini ve klüplerin kapsayıcı klüpler (inclusive clups) ve dışlayıcı klüpler (exclusive clups) diye ikiye ayrılabilirliğini öne sürmüştür. Kapsayıcı klüpler, salt-kamu mallarını paylaşırken üye hacminde bir sınırlamaya gitmezler. Dışlayıcı klüpler ise, yarı-kamusal (impure) malları paylaşırlar ve tıkanma olgusu nedeniyle üye hacminin sınırlanmasına giderler.

J. Buchanan (1965) ise, özel mallarda salt-kamusal mallar arasındaki mallarla ilgili analitik boşluğu doldurmak üzere yazdığı makalede⁽¹⁴⁾, klüplerin optimum hizmet miktarı ve optimum üye sayısının belirlenme koşullarını ele aldı.

Bu öncü çalışmaların ardından, 1970'li ve 80'li yıllarda klüp teorisi yalnızca klüp üyeleri açısından optimalite sorununa yaklaşmaktan ziyade, hem üyeleri hem de üye olmayanları (tüm ekonomiyi) içerecek şekilde genişletilmiştir. Yine, klüp teorisine belirsizlik olgusuz/analizi uygulanırken, aynı klüp malından zaman içinde farklı kuşaktan olan üyelerin yararlandığı kuşaklararası klüp kavramı geliştirilmiş ve yarattığı sorunlar ele alınmıştır. Ayrıca klüp teorisi, oyun teorisi çerçevesinde ele alınarak, kamu maliyesi, refah iktisadı ve oyun teorisi arasında bağlantı kurulmuştur⁽¹⁵⁾.

(11) C.M.TIEBOUT (1956): "A Pure Theory of Local Expenditures", *Journal of Political*.

(12) J.WISEMAN (1957): "The Theory of Public Utility Price-An Empty Box", *Oxford Economic Papers*, 9 (1), s.: 56-74.

(13) M.OLSON (1965): *The Logic of Collective Action: Public Goods and The Theory of Groups*, Cambridge, Mass.

(14) J.BUCHANAN (1965).

(15) Bu konular için Bkz. CORNES-SANDLER (1987).

II. 2. Klüpler ve Klüp Mallarının Temel nitelikleri:

Klübü, üretim maliyeti, üyelik vasfı, kişilerin dışarıda tutulabildiği bir mal (hizmet) olmak üzere, üç noktadan birini ya da birkaçını paylaşmaktan fayda sağlayan gönüllü gruplardır, şeklinde tanımlayabiliriz⁽¹⁶⁾. Bu tanımdan hareketle klüplerin ve klüp mallarının temel niteliklerini saptayabiliriz⁽¹⁷⁾:

(i) Klüplere giriş (ve çıkış) gönüllü olmalıdır; kişiler bir fayda sağlamayı umdukları için üye olurlar. Bir klüp üyesinin üye olması nedeniyle sağladığı faydalarla diğer mallardan sağladığı faydaların toplamı, üye-olmayanların toplam faydasından büyük olmalıdır. Bu gönüllülük niteliği, klüp mallarını salt-kamu mallarından ayıran noktalardan birisidir. Salt kamu malları sözkonusu olduğunda, mal (hizmet) bazı tüketicilere zarar verebileceğinden gönüllülük niteliği olmayabilir; üstelik, genellikle bu mallarda zararları önlemenin maliyeti yüksek olduğundan tüketici bu zararlı etkilere katlanmak zorunda kalabilir. Oysa bir klüp üyesinin göreceği zarar bir kereden fazla olamaz; üye her zaman klüpten çıkma hakkına sahiptir.

(ii) Klüplerde, bir yarı-kamusal (impure) malın kullanımının ya da üyelerin sahip olduğu ayrıcalıklardan yararlanma hakkının paylaşımı sözkonusudur. Ancak bu paylaşım, üye sayısı arttıkça sıkışmaya yol açacağından ve dolayısıyla alınan hizmetlerin kalitesinde bir bozulmaya neden olacağından kısmi bir fayda rekabetine yol açar. Çalışmamızda sıkışma (crowding) ve tıkanma (congestion) kavramlarını aynı anlamda kullanıyoruz: Bir kişinin klüpten yararlanmaya başlaması, diğer klüp üyelerinin klüpten sağlayacakları faydayı ve hizmetin kalitesini azaltır. Aynı şekilde, sıkışma ya da tıkanma, üye sayısı, ziyaret sayısı, üye sayısının sağlanan hizmet birimi sayısına oranı (yani bir ortalama yararlanma ölçütü) gibi bazı yararlanma ölçülerine bağlıdır. Yüzme havuzlarında daha çok sayıda bakteri oluşması, anayol üzerinde daha uzun seyahat süresi kamu hizmetlerinde artan görüldü seviyesi gibi klüp tıkanmasının çeşitli biçimleri dikkate alınır. Üye sayısının (hacminin) artması bir yandan maliyet artışına yol açarken, bir yandan da fayda artışına yol açar. Klüp malının üretim maliyetinin paylaşılması gereği, bir üyenin katlandığı maliyet azalmasından faydalar doğarken, maliyetler artan tıkanmaya neden olur. İşte, üye hacminin genişlemesinden doğan faydalara karşılık gelen bir maliyet olarak sıkışma, klüp mallarını salt-kamu mallarından ayıran ikinci niteliği, sınırlı üye sayısını (hacmini/ölçeğini) belirler. Salt-kamu mallarında sıkışma maliyeti sıfırdır; kişi başına katlanılan maliyetin (ödenen miktarın) düşmesi nedeniyle, daima malı kullanan/paylaşanların sayısı net bir fayda ile birlikte artırılabilir. Dolayısıyla salt kamu malları için optimal paylaşma ölçeği (yararlanan kişi sayısı), kamu hizmeti karar organlarının tüm nüfusunu kapsar.

(iii) Klüplerin üçüncü ayırıcı özelliği, üyelerin hizmetten faydalanma oranının izlenebileceği ve üye olmayanların (ödemede bulunmayanların) dışarıda tutulabileceği bir dışlama mekanizmasının gerekliliğidir. Böyle bir mekanizma olmadığı takdirde, üyelerin klübe katılmalarını, aidat yada diğer ödemeleri yapmaları için bir neden kalmayacak-

(16) CORNES-SANDLER (1987:159); SANDLER-TSCHIRHART (1980-1482).

(17) CORNES-SANDLER (1987: 159-161).

tır. Ancak turnike yada para klübü gibi dışlama mekanizmalarının maliyeti çok yüksek olmamalıdır. Dışlama mekanizmasının maliyeti, bu mekanizma ile birlikte klüp üyelerine sunulan malın/hizmetin faydasından küçük olması gerekir ki etkinlik koşulları sağlanabilsin.

Oysa salt-kamu malları için dışlama mekanizmasının tesisi ve işletilmesi çok maliyetli olduğundan ve dışlamadan doğacak faydayı aşacağından, bu durumda, etkinsizliğe yol açsa da sözkonusu kamu malının faydasının dışlanamaması niteliği korunur ve finansmanı ya spesifik bir vergi ya da genel gelir kaynaklarında sağlanır.

(IV) Klüplerin bir diğer özelliği de kararların ikili olmasıdır. Dışlama uygulandıktan sonra, klübün ayrıcalıklarından yararlanan üyeler, üye-olmayanlardan ayırd edilmelidir. Ayrıca paylaşılan malın sağlanan (tedarik edilen) (provision) miktarı da belirlenmelidir. Üyelik kararı, tedarik (sağlama) seçimini etkilediği sürece (ve vice versa), ikiside bağımsız bir şekilde belirlenemez. Oysa salt kamu mallarında düşünülmesi gereken yalnızca tedarik kararıdır -üye tüm nüfustur.

II. 3. **Klüplerin Sınıflaması:** Klüpleri, hizmetten yararlanma biçimi, üyelerin benzer ya da farklı niteliklere sahip olup olmamaları ve nüfusun çeşitli klüplere bölünüp/bölünmemesi (partition) kistaslarına göre sınıflayabiliriz⁽¹⁸⁾.

ÜYELER	HİZMETTEN YARARLANMA		
	SABİT	DEĞİŞKEN	
HOMOJEN (BENZER NİTELİKTE)	NUFUS BÖLÜNMÜŞ	A	B
	NUFUS BÖLÜNMEMİŞ	C	D
KARMA (FARKLI NİTELİKTE)	NUFUS BÖLÜNMÜŞ	E	F
	NUFUS BÖLÜNMEMİŞ	G	H

Klüp malından (ya da hizmetinden) sabit-yararlanma ilkesinin geçerli olduğu klüplerde, üyeler sunulan tüm mal/hizmet arzından eşit bir şekilde yararlanırlarken; değişken yararlanma ilkesinin geçerli olduğu klüplerde, hizmetten yararlanma (ya da klübü ziyaret) oranı gibi, eşit-olmayan yararlanmayı sağlayacak bir farklılaştırma aracına gerek vardır.

(18) CORNES-SANDLER (1987:164).

Üyeleri benzer niteliklere (aynı gelire aynı zevklere) sahip kişilerden oluşan klüplere **homojen klüpler**; farklı nitelikli kişileri içeren klüplere de **karma (mixed) klüpler** adı verilir.

Son kıstas nüfusu çeşitli klüplere bölünmüş/dağılmış (partitioned) olup olmadığını ifade eder ki, bu kurulmuş klüp sayısına dayanır ve özellikle oyun teorisi bağlamında önemlidir. Nüfus çeşitli klüpler arasında bölündüğünde/dağıldığında, her kişi aynı hizmeti sunan yalnızca bir klübe üye olabileceğinden bu durumda yalnızca klüp üyeleri açısından optimalite şartları belirlenebilir. Oysa nüfusun klüplere bölünmediği durumda, pareto-optimal şartları bulmak için hem üye hem de üye olmayanların (tüm ekonominin/nüfusun) dikkate alınması gerekir.

III. TEMEL KLÜP MODELİ

III.1 - Sözel/Matematiksel Açıklama

Buchanan'ın geliştirdiği, üyeleri homojen (aynı zevklere ve gelire sahip) kişilerden oluşan ve klüp malından sabit oranda yararlanma ilkesinin geçerli olduğu klüp modeli, genellikle klüplerin optimalite koşullarının saptanmasında temel alınır⁽¹⁹⁾. Bu modelde klüpler, ademî-merkeziyetçi yapıda ve muamele maliyetleri (karar alma-katılma maliyeti) olmaksızın işleyen gönüllü organizasyonlardır. Tüm bireyler özdeş olduğundan klübün optimalite şartlarının belirlenmesi için, yalnızca bir üyenin optimalitesinin saptanması yeterlidir. Model klüp-içi (yalnızca üyeleri dikkate alan) bakış açısına sahiptir.

Kolaylık açısından, modelde bir özel mal (y), diğeri klüp malı (x) olmak üzere iki malın var olduğunu kabul ediyoruz⁽²⁰⁾.

Bir klüp üyesinin zevklerini fayda fonksiyonu ile gösterebiliriz⁽²¹⁾:

$$U^i = U^i(Y^i, X, s)$$

Fayda fonksiyonunda; y^i , i. üyenin özel mal tüketimi, X, klüp malından tüketim miktarını ve s'de üye hacmini (sayısını) gösterir. Klüp malından yararlanma oranı her üye için aynı olduğundan $x^i = X$ rdir; diğeri bir deyişle, i. üyenin klüp hizmetinden yararlanma oranı, klüp hizmet arzına eşittir.

Fayda fonksiyonunun standart koşullara sahip olduğu varsayılır: Malların miktarında artış faydayı artırır; kayıtsızlık eğrileri orijine göre konvektir ve fayda fonksiyonunun ikinci dereceden türevi alınabilir. Bu son nokta, s'in gizil olarak sürekli olduğunu ifade eder⁽²²⁾.

(19) BUCHANAN (1965); SANDLER-TSCHIRHART(1980), CORNES-SANDLER (1987)'den yararlandı.

(20) Buchanan'ın orjinal makalesinde n tane özel mal, m tane kamu malı olduğu varsayılır.

(21) Farklı bir fayda ve maliyet tanımlaması içeren bir Buchanan modelinin sunulduğu için Bkz. BERGLAS (1976).

(22) SANDLER-TSCHIRHART (1980:1484).

Üye hacmi (sayısı) azken, yeni/ilave bir üyenin sağlayacağı fayda pozitifdir; ancak üye sayısı arttıkça tıkanma ortaya çıkar ve marjinal fayda negatif olur. Dolayısıyla tıkanma olgusu, bir noktayı (s) aştığında, fayda da azalmaya neden olur. Yani;

$$(U^i_s = \partial U^i / \partial s < 0, s > \bar{s} \text{ için})$$

Maliyetsiz dışarda tutma ve tıkanma varsayımlarının varlığı nedeniyle, klüp malı tüm üyelere eşit bir şekilde tüketilse dahi Samuelson anlamında bir kamu malı sayılmaz.

Her üye kaynak (bütçe) sınırlamasına göre fayda maksimizasyonuna gidecektir:

$$F(y^i, X, s) = 0 \quad (2)$$

Görüldüğü gibi, bütçe kısıtlaması da iki mala ve üye hacmine bağlıdır. Malların herbirinin miktarında artış, üyelerin maliyetini artırır:

$$(\partial F^i / \partial y^i > 0 \text{ ve } \partial F^i / \partial X > 0)$$

Öte yandan üyeler özdeş olduğundan ve klüp malı üyeler arasında eşit paylaşıldığından, üye sayısında artış, kişi başına düşen klüp maliyetini azaltır:

$$(\partial F^i / \partial s < 0)$$

Üye bütçe kısıtlaması altında fayda maksimizasyonuna gideceğinden bunu Lagrange fonksiyonu ile ifade edebiliriz:

$$L = U^i(y^i, X, s) + \lambda F^i(y^i, X, s)$$

Lagrange denkleminin y^i , x , s ve λ 'ye göre kısmî türevini alıp sıfıra eşitlersek, aşağıdaki birinci derece koşullarını buluruz. (İkinci derece koşuyu olarak Hessian determinatının değeri pozitif olmalıdır.)

$$\begin{array}{l} \text{hizmet sağlama} \\ \text{MİH}_{xy}^i = \text{MDH}_{xy}^i \quad i=1, \dots, s \quad (\text{koşulu}) \quad (3) \end{array}$$

$$\text{MİH}_{sy}^i = \text{MDH}_{sy}^i \quad i=1, \dots, s \quad (\text{üyelik koşulu}) \quad (4)$$

(3). eşitlik paylaşılan klüp malının üye tarafından hizmetin sağlanma (provision) koşulu olup, her üyenin klüp malı ve özel mal arasındaki marjinal ikame haddinin ve marjinal dönüşüm haddinin birbirine eşit olduğunu gösterir. Böylece üyeler klüp malının marjinal faydalarını marjinal maliyetlerine eşitlerler. MDH_{xy}^i , bireyin iki mal arasındaki marjinal maliyet oranını gösterir ve öyle bir uç noktaya gelinir ki, üyelerin marjinal maliyet (ödeme)lerinin toplamı, klübün malı sağlama (provision) sınır marjinal maliyetine eşit olmalıdır. Bu durumda (3). eşitlik, Samuelson'un kamu malını sağlama koşulunun klüp malı için de geçerli olduğunu gösterir: ($\sum \text{MİH}_{xy}^i = \text{MDH}_{xy}^i$) Dolayısıyla, toplanan

bireylerin sayısı ve hizmeti/malı sağlama ve üyelik koşullarının bağıntısı hariç, klüp malının sağlanma koşulu, salt kamu malınınkinden pek farklı değildir.

Klüp analizinin farklılığı, üyelik koşulunu gösteren (4). Eşitlikten doğar. "Klüp-İçi" perspektifinden optimalite sağlanması için bir üye, üye hacmi ile özel mal arasındaki marjinal ikame haddini, marjinal dönüşüm haddine eşitleyebilir ve böylece yeni bir klüp üyesinin alınmasından sağlanacak marjinal faydalarla marjinal maliyetlerin eşitlenmesi sağlanır. Normalde, tıkanma nedeniyle marjinal faydalar negatifken, buna karşılık gelen maliyetler de yine üye başına düşen maliyetin azalması nedeniyle negatiftir. Varsayım olarak bir üyenin eklenmesi (ya da çıkarılması) gerektiğinden, üyelik koşulu eşitlik olamaz. s üyeden s+1 üyeye geçiş (4). eşitliğin iki yanı arasında bir eşitsizliğe dönüşebilir. Bu farklılık doğduğunda, marjinal faydalar marjinal maliyetleri aştığı sürece yeni üyeler klübe alınmalıdır. Bu ilişkinin ters dönmelerinden önceki üye hacmi optimaldir.

Modelin iki önemli özelliği olarak, (a) Klüp malını sağlama ve üyelik koşulu eşanlı olarak belirlenmelidir. (çünkü, MIH ve MDH'nin değişkenleri aynıdır.) (b) Temsili bir üyenin fayda (yani, ortalama net faydanın) maksimizasyonu söz konusudur.

Üye-olmayanları dikkate almayan bu klüp modeli, belirli şartlarda Pareto Optimalitesine yol açabilir: Özellikle klüp sayısı birden fazla olduğunda ve tüm nüfus (4). eşitlikteki optimal üye sayısına karşılık geldiğinde; tüm nüfusun hiçbir kişi dışarda kalmayacak şekilde klüplere ayrılması demektir. Bu durumda, ortalama net faydaların maksimizasyonu, toplam net faydaların maksimizasyonu ile aynıdır ve kişilerin klüpler arasında yeniden dağılımı hiçbir kişinin ya da klübün faydasını artırmayacaktır.

III.2- Grafikte Açıklama

Şimdi, yukarıdaki modeli dört kısımlı bir grafikte ifade edelim⁽²³⁾. Grafik modelinde de yukarıdaki varsayımlar geçerlidir. Burada, veri herbir üye hacmi için sağlanan optimal klüp malı miktarını ve veri her bir klüp malı miktarı için optimal üye sayısını bulmak ve bunların her ikisinin aynı anda saptandığını göstermek amaçlanmaktadır.

Grafikğin I. Kısımında, üç değişik üye hacmine karşılık gelen optimal üretilen/sağlanan (provision) klüp malı miktarı gösterilir. Sağlanan mal miktarı yatay eksen, kişi başına maliyet ve fayda ise dikey eksen yer alır. Fayda eğrisinin eğimi, tüketime göre azalan getiriyi (faydayı); maliyet eğrisinin eğimi ise ölçüğe göre sabit getiriyi ifade eder. Örneğin (s1) veri üye hacmi için sağlanan optimal mal miktarı (X₂) kadardır ki, bu bir üyenin toplam fayda B(s1) eğrisi ile toplam maliyet C(s1) eğrilerinin eğimini eşitleyebilir. Dolayısıyla grafikğin I. kısmının dengesi, matematiksel olarak ifade ettiğimiz yukarıdaki (3). eşitliği sağlamış olur. Üye hacmi (s₂) ye arttığında, tıkanma nedeniyle kişi başına toplam fayda eğrisi aşağı kayar. Yine, üye başına toplam maliyet eğrisi, aynı miktar hizmetin maliyetini daha çok kişi paylaştığından, oransal olarak aşağı doğru kayar. Üye sayısı (s₂) iken klüp malının sağlanan optimal miktarı (X₃) dır. Kısaca (s₂) üye hacmi için optimal

(23) Buchanan'ın klüp modeli, kendisinin makalesinden ayrı olarak MUSGRAVE-MUSGRAVE (1976:615-619) ve ALLEN-AMACHER-TOLLISON (1974)'da da grafikte gösterilmiştir. Ancak bu iki çalışmada üye hacmi sayısı değişse bile, sağlanan hizmetin talep eğrisinin değişmeyeceği varsayılır ki, bu tıkanmanın negatif etkilerinin dikkate alınması demektir. Biz grafikği SANDLER-TSCHIRHART (1980:1486)'dan aldık.

sağlanan (üretilen) miktarı (x^*) olacaktır. I. kısımdaki etkin noktaları, grafiğin IV. kısmına, her üye hacmi için sağlanan optimal miktarı gösteren X_{opt} eğrisi olarak aktarabiliriz.

İkinci olarak, her klüp malı miktarı için, üye başına düşen net faydayı maksimum kılan üye hacmini de, grafiğin II. kısmından bulabiliriz. II. kısımda fayda eğrileri, mal miktarı (X_1), (X_2) ve (X^*) birimken üye hacmindeki değişmeler sonucu kişi başına sağlanan faydaları gösterir. Bu eğrilerin eğimi, kişi başına faydanın tıkanma noktasına kadar arttığını, ancak bu noktadan sonra düşmeye başladığını gösterir. Buradaki maliyet eğrileri de, belirli miktarda klüp malı çeşitli sayıda üyelerce paylaşıldığında, kişi başına düşecek maliyeti gösterir. Eşit-maliyet paylaşımı varsayımına bağlı olarak, bu maliyet eğrileri rektangular hiperbol şeklindedir. Sunulan mal miktarı arttıkça, fayda ve maliyet eğrileri yukarı kayar; her hizmet/mal miktarı için fayda ve maliyet eğrilerinin eğimi eşit olduğunda optimal üye hacmi belirlenmiş ve yukarıdaki (4). eşitlik sağlanmış olur: (X_1), (X_2) ve (X^*) hizmet miktarları için, sırasıyla (s_1), (s_2) ve (s^*) üye hacimleri optimaldir. Bu optimal noktaları, sağlanan her hizmet miktarına karşılık gelen optimal üye sayısını gösteren S_{opt} eğrisi ile grafiğin IV. kısmına aktarabiliriz. Bu aktarma III. kısmın (bilgi aktarma) yardımıyla sağlanır.

Sonuç olarak, hizmet sağlama(etkin hizmet miktarı) ve üyelik (etkin üye sayısı) koşullarının eşanlı olarak sağlandığı nokta, S_{opt} ve X_{opt} eğrilerinin keşiştiği E noktasıdır. Eğer sağlanan klüp malı X_1 ise X_1 TSJDF'den E'ye doğru uzanan bir dizi tekrar, klübü optimal üye ve optimal sağlanan hizmeti ifade eden E noktasına götürür. Grafiğin I. ve II. kısmında üç tekrar gösterilmiştir: Hizmet miktarı X_1 olduğunda klüp s_1 sayıda üye isterken, s_1 sayıda üye sözkonusu iken ortalama net faydaların maksimizasyonu için X_2 kadar hizmet/mal miktarı gerekir. I. ve II. kısımda koyu eğriler denge eğrilerini gösterir.

Kişi Başına Top. Maliyet

Kişi Başına Top. Fayda

ŞEKİL GİRECEK

IV. SONUÇ YERİNE

Klüp ve klüp malları teorisi, ilk bakışta iktisatçıların bir fantazisi, özellikle azgeçmiş ülkeler açısından pek o kadar önemli olmayan bir konunun incelenmesi gibi gelebilirse de yakından bakıldığında hem günlük kent yaşamımızdaki sorunlarla⁽²⁴⁾ yakından ilgili olması açısından hem de neoklasik teorinin temel çerçevesinin bir uygulama alanı olması⁽²⁵⁾ açısından dikkat çekicidir.

Klüp mallarının, malları ile ilişkisini ve etkin dağılım koşullarını saptamayı amaçladığımız bu çalışmayı, klüplerin hangi kurumsal yapıda daha etkin çalışabileceği konusu üzerinde durarak bitirmek istiyoruz.

Yukarıdaki klüplerle ilgili açıklamalarımızda, üyelerin, klüplerin hem sahibi hem de işletenleri olduğu varsayımı geçerliydi. Özellikle çok sayıda klübün varlığı durumunda, rekabetçi bir piyasada (kurumsal çerçevede), klüpler bir firma şeklinde işletilebilir ve etkinliği sağlayabilirler. Böyle bir durumda, ücretin, bir üyelik aidatı şeklinde alınmasından ziyade ziyaret-yararlama başına tespiti daha etkindir⁽²⁶⁾. Ancak bu şekilde ücretlendirme, muamele maliyetinin olmamasını gerektirir. Muamele maliyeti yüksek, üyeler heterojen ve hizmetten farklı farklı yararlanma sözkonusu olduğunda, üyelik aidatı uygulaması daha etkindir.

Nüfusun bölünmediği (çeşitli klüplere ayrılmadığı) varsayımında ise üyelerin klübün sahibi olduğu kurumsal yapıya alternatif, eksik rekabet durumudur. Tek klübün optimum olduğu ve klüp malının talep elastikiyetinin düşük olduğu durumda, tekelci güç ortaya çıkar. Ancak tek klübün varlığı her zaman tekele yol açacak ve etkisizlik olacak demek değildir. İkame edilebilir mal/hizmet sunan klüplerin varlığı, tekelci gücü sınırlayabilir.

O halde, genel olarak klüp üyeleri açısından bakıldığında rekabetçi piyasa-firma kurumsal yapısı uygunken, toplam ekonomi açısından (hem klüp üyelerini hem de üye olmayan diğer vatandaşlar) bakıldığında, eksik rekabetçi klüpler kurumsal yapısı uygundur.

Devletin bu malların üretilmesini (ya da klüplerin işletilmesini) üzerine almasının asıl nedeni, ölçek ekonomileridir. Bu nedenle eksik rekabet ve devlet eliyle hizmet sunma kurumsal yapısı birbirine alternatif oluşturur. Devletin bu hizmetleri (örneğin karayolları, telefon işletmesi) üzerine almasının bir nedeni de varolan yasal-kurumsal çerçevedir.

Otoyollar, ulusal parklar, hayvanat bahçeleri, yerel olarak sağlanan klüp malları olup, tüketimde kısmî bir rekabet ve düşük maliyetle kişileri dışarda tutabilme niteliklerine sahiptirler. Hizmetin devletçe sağlanması durumunda, piyasada olduğu gibi hizmetin faydasının, sahibi üyelerinden oluşan klüplerin sağladığı fayda kadar olması için bir neden yoktur.

(24) *Istanbul Boğaz Köprüsünden her gün geçenler; telefon arızaları; bir mesire yerinde yaşanan kalabalık, v.s. hemen akla gelenler.*

(25) *Bilim felsefecisi T. Kuhn'un "kutu doldurulması" kavramına iyi bir örnek.*

(26) *BERGLAS (1976).*

Ancak bu hizmetlerin devletçe sağlanmasında etkinliği sınırlayan nedenler olarak, genellikle üye hacminin sınırlanmasının ve ücret-farklılaştırılmasına gidilmesinin daha zor olması gösterilir. Fakat en büyük zorluk, kamu kesiminde üyelerin klüp malını (üyeliliği) edinme, sürdürme ve ücret kavramlarından ne anladıklarının tespitidir. Bu kararlar önceden belirlenir; üyelerin pek tercihlerini açıklamaları yoktur. Oysa sahibi üyeleri olan bir klüpte, her üye yeri geldiğinde tercihlerini ve isteklerini belirtme yetkisine sahiptir. Kamu kesiminde, etkin bir kamu klübünün kurulmasından ziyade, büyük politik etkiler sonucu hizmetin uygun bir şekilde sunulması amaçlanır⁽²⁷⁾.

Son olarak, klüpleri yalnızca etkinlik açısından ele alıp karşılaştırdıktan sonra, klüplerin yaygınlığının demokrasi açısından bazı olumsuzluklar taşıyabileceğini söyleyebiliriz: Klüp üyeleri, kamusal sayılabilecek mal ve hizmetlerle ilgili kaynak dağılımını toplumun değil, kendi çıkarları lehine yönlendirebilirler⁽²⁸⁾.

(27) Klüp hizmetinin kamu kesiminde sunulmasının yarattığı en büyük zorluk olgusunun belki de en iyi örneklerinden biri, ülkemizde çeşitli kamu kuruluşlarının yazlık kamplaridir.

(28) BULUTOĞLU (1977:188).

KAYNAKÇA

- ADAMS, R.D. and ROYER, J.S. (1977): "Income and Price Effects in the Economic Theory of Clubs," *Public Finance*, XXXII (2), s. 141-157.
- AKALIN, G. (1981): *Kamu Ekonomisi*, A.Ü. SBF. Yayını, Ankara.
- ALLEN, L., AMACHER, R. and TOLLISON, R. (1974): "The Economic Theory of Clubs: A Geometric Exposition," *Public Finance*, XXIX (3-4), s. 386-391.
- BERGLAS, E. (1976): "On the Theory of Clubs," *American Economic Review, Papers and Proceedings*, 66 (2), s. 116-121.
- BROWN, C.V. and JACKSON, P.M. (1980): *Public Sector Economics*, Martin Robertson, Oxford.
- BUCHANAN, J.M. (1965): "An Economic Theory of Clubs," *Economica*, XXXII (125), s. 1-13.
- BUCHANAN, J.M. (1975): "Public Finance and Public Choice," *National Tax Journal*, 28 (4), s. 383-394.
- BULUTOĞLU, K. (1977): *Kamu Ekonomisine Giriş*, Sermet Matbaası, İst.
- CORNES, R. and SANDLER, T. (1987): *The Theory of Externalities, Public Goods and Club Goods*, Cambridge University Press.
- ELLICKSON, B. (1973): "A Generalization of the Pure Theory of Public Goods," *American Economic Review*, June, s. 417-432.
- HEAD, J.G. and SHOUP, C.S. (1969): "Public Goods, Private Goods, and Ambiguous Goods", *Economic Journal*, LXXIX (315), Sept., s. 567-572.
- HELPMAN, E. and HILLMAN, A.L. (1977): "Two Remarks on Optimal Club Size," *Economica*, 44 (175), s. 293-296.
- MUSGRAVE, R.A. and MUSGRAVE, P.M. (1976): *Public Finance in Theory and Practice*, Second Ed., McGraw-Hill Kogakusha Ltd.
- NG, Y.K. (1973): "The Economic Theory of Clubs: Pareto Optimality Conditions," *Economica*, XL (159), s. 291-298.
- SANDLER, T. and TSCHIRHART, J.T. (1980): "The Economic Theory of Clubs: An Evaluative Survey," *Journal of Economic Literature*, XVIII, Dec. s. 1481-1521.
- SÖNMEZ, S. (1987): *Kamu Ekonomisi Teorisi*, Teori Yay., Ankara.
- ŞENER, O. (1984): *Kamu Ekonomisi*, İkinci Baskı, Okan Yayıncılık.